

Гордана М. Ристић*
Душанка с. Вујовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.2.8>
811.163.41'373.7
811.112.2'373.7
Originalni naučni rad
Primljen: 10.08.2018.
Prihvaćen: 11.11.2018.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА СРЕЋЕ У НЕМАЧКИМ И СРПСКИМ СОМАТСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА**

У раду се анализира концептуализација среће у немачким и српским соматским фразеологизмима. Истраживани материјал подвргнут је концептуалној и контрастивној анализи, с циљем да се постулишу концептуалне метафоре и метонимије у оквиру семантичког поља СРЕЋЕ и утврде типови еквивалентности тј. опишу контрастивне сличности и разлике, при чему је полазни језик немачки, а циљни српски. У нашем раду полазимо од претпоставке да ће концептуализација СРЕЋЕ на корпусу немачких и српских соматских фразеологизама показати сличности, али и културолошки условљене разлике.

Кључне речи: фразеологизам, соматизам, контрастивна и концептуална анализа, еквивалентност, концептуална метафора и метонимија.

1. Увод

Људске емоције језички се исказују на разне начине. Лексичке јединице којима се оне именују спадају у групу апстрактних лексема и њихову денотацију је врло тешко одредити, као уосталом и денотацију већине апстрактних појмова. Човек се приликом вербализовања емоција служи различитим језичким средствима којима су у основи концептуална (појмовна) метафора и појмовна метонимија. Једно од језичких средстава за изражавање емоционалности у групи фразео-

* gordana.ristic@ff.uns.ac.rs

** Истраживање је рађено у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

лошких израза представљају соматски фразеологизми. Као предмет рада изабрани су они соматски фразеологизми којима се изражавају задовољство, радост и срећа у немачком језику у поређењу са еквивалентним фразеологизмима у српском језику, са идејом да су концепти, односно, концептуалне метафоре за исказивање среће у великој мери универзалне те, у том смислу, и сличне у ова два језика.

1.1. Људско тело има веома важну улогу приликом формирања језичке слике света јер је језик, природно, нужно и неизбежно, антропоцентричан. Кевечеш (Kövecses 2010: 18) сматра да је људско тело најчешћи изворни домен у настанку метафоричког значења у енглеском а и другим језицима и културама. С обзиром на то да су концептуалне метафоре утемељене у човековом телесном искуству и да се наш концептуални систем ослања на специфичности нашег тела сасвим је очекивано да је најчешћа саставница фразеологизама за концептуализацију среће управо соматизам. Соматски фразеологизми дефинишу се као вишелексемски спојеви стабилне структуре и значења и релативно устаљеног лексичког састава, идиоматичне конструкције, код којих је једна од компоненти назив за део људског тела, органа, а по некима и телесне течности и углавном означавају човекове психичке и физичке особине (Мршевић-Радовић 1987: 30). Они представљају фразеолошку и језичку универзалију, основни неотуђиви фонд сваког језика и саставни део сваке културе (Мршевић-Радовић 1987: 30; Раздобудко-Човић 2003: 9).

1.2. Концептуализација емоција остварује се преко когнитивних модела: концептуалне метафоре и метонимије. Метафора се категорише као феномен мишљења, структуре с изворног на циљни домен (Lakoff/Johnson 1980: 5). Изворни домени могу бити људско тело, здравље и болест, животиње, биљке и сл., а циљни домени апстрактни појмови, па се стога појмовне метафоре посматрају као „разумевање једног појма или појмовног домена уз помоћ другог” (Lakoff 1993: 206–207), тј. као основно средство за разумевање апстрактних искустава (Klikovac 2004: 7–10; Kövecses 2002: 15–20). Метонимија има референцијалну функцију и омогућава нам да користимо један ентитет уместо другог унутар истог домена тј. један појмовни домен се концептуализује обично помоћу неког његовог дела (Kövecses 2010: 173; Lakoff/Johnson 1980: 36). Нужно је истаћи да је проблем разграни-

чавања појмовне метафоре и метонимије у когнитивној лингвистици веома актуелан, као и питање метонимијски мотивисаних метафора тако да неки аутори уводе појам метафтонимије – здружене метафоре са метонимијом (Драгићевић 2007: 91; Goossens 1990¹). Начин мотивисаности фразеологизама предмет је многих радова (Dobrovol'skij 1995/1997/2009; Lakoff 1987; Kövecses/Szabó 1997) у којима се заступа мишљење да већина фразеологизама настаје путем метафоре и метонимије и то на основу концепата који су одраз нашег мишљења и понашања (Lakoff/Johnson 1980: 51). Како наводи Рајна Драгићевић (према А. Барселони) све појмовне метафоре засноване су на метонимијама (уп. Драгићевић 2007: 97).

Лејкоф и Џонсон (1980/2007) разликују три врсте појмовне метафоре: структурне, оријентационе и онтолошке метафоре. Структурна појмовна метафора подразумева да се један метафорички концепт структурира помоћу другог метафоричког концепта (Lakoff/Johnson 2007: 62–63) нпр. СРЕЋА ЈЕ ЛАКОЋА (*лако је њри срцу неком*). Када метафоре почивају на просторним односима, тј. на односу нашега тела и околине, говоримо о оријентационим метафорама са изворним доменима горе–доле, унутра–споља, напред–назад итд., при чему се позитивне емоције углавном концептуализују као нешто што је горе нпр. СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ (*скакао је од среће*), за разлику од негативних емоција нпр. ТУГА ЈЕ ДОЛЕ (*сјусио је нос*) (Klikovac 2004: 23; Драгићевић 2007: 91; Lakoff/Johnson 2007: 22–31). Онтолошке метафоре заснивају се на разумевању емоција, идеја и сл. преко различитих ентитета или супстанција, а Кевечеш (2002: 35) примећује да и емоције доживљавамо као објекте. Најчешће онтолошке метафоре су метафоре посуде или омеђеног простора, код којих се наше тело односно органи посматрају као посуде, односно садржатељи, а емоције као материја/флуид, односно као ентитети у посудама, нпр. СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА / ТЕЧНОСТ У ПОСУДИ (*јуно је срце некоме*).

¹ У раду Луиса Хосенса из 1990. први пут се дефинише појам метафтонимије као заједничког деловања метафоре и метонимије (Goossens 1990).

2. Корпус, циљеви и методе истраживања

Универзалност и културолошка условљеност когнитивних механизма подстакле су бројна истраживања контрастивног типа у различитим језицима. Кевечеш (2002: 186-187) је мишљења да су појмовне метафоре готово универзалне и као такве могу да се нађу у свим језицима, а евентуалне разлике су културолошки условљене. Циљ нашег рада су анализа концептуализације среће у немачким соматским фразеологизмима и њиховим српским еквивалентима, односно контрастивни опис когнитивних механизма на основу којих настају фразеологизми. Контрастивном анализом установљене су сличности и разлике на лексичком, структурном и концептуалном нивоу, при чему је полазни немачки, а циљни српски језик. У раду се не бавимо квантитативном анализом јер би она подразумевала обимнији корпус и исказивање фреквентности што није био циљ овог рада који се бави описом концептуализација емоције. Корпус је лексикографског типа и ексцерпиран је из одговарајућих једнојезичних и двојезичних семасиолошких и ономасиолошких речника немачког и српског језика (Duden 2012; Müller 2005; Röhrich 1991–1992; Weinberger 2012; Schemann 1991; Schemann 2011; Matešić 1982.a; Matešić 1982.b; Mrazović 1981; Оташевић 2011; РМС). Примери употребе фразеологизма проналажени су осим у наведеним речницима и на интернету (И)² и у Електронском корпусу савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду (КССЈ).

У анализи смо применили Бургеров контрастивни модел (Burger: 1982) који смо мало модификовали додавши му и парцијалну семантичку еквивалентност. На тај начин су добијене следеће категорије: 1) фразеологизми са потпуном еквивалентношћу, 2) фразеологизми са парцијалном еквивалентношћу у којима су заступљене лексичке, морфосинтаксичке и семантичке разлике, 3) фразеологизми са семантичком еквивалентношћу 4) фразеологизми са парцијалном семантичком еквивалентношћу које карактерише нешто другачији лексемски састав, морфосинтаксичка структура и делимично подударна слика и 5) фразеологизми са нултом еквивалентношћу.

2 За примере преузете са интернета нисмо наводили странице јер сматрамо да су доступни и лако претраживи.

3. Концептуална анализа фразеологизама

Постоје различите дефиниције и класификације емоција, али се сви слажу у томе да је срећа једна од примарних емоција. У *Речнику српскохрватској књижевној језика* (РМС) наведена су следећа значења појма *срећа* „1. стање и осећање потпуног задовољства својом животном ситуацијом и стањем у коме се неко налази; 2. успешан исход, завршетак, остварење чега, успех у чему 3. нар. судба, судбина, ток догађаја који не зависе од воље човекове; стицај околности; 4. драга и мила особа“. Исти извор појам *радосић* дефинише као „1. стање онога који је радостан, осећање задовољства због каквог успеха и уопште због нечег пријатног, добро расположење, веселост. 2. оно што изазива радосно расположење, уживање, весеље.“ За концептуализацију свих емоција, самим тим и среће, веома је важна веза између физиолошких и бихејвиоралних испољавања емоција и појмовних метафора. Емоцију среће прате физиолошке промене у човековом телу и на лицу: топлина и убрзан рад срца, а типично експресивно понашање су смех/смејање и осмехивање, промене у гласу, као и различити покрети тела, односно невербална комуникација што служи као мотивациона база за неке од соматских фразеологизама.

Емоција СРЕЋА у овом раду представља концептуалну инваријанту семантичког поља и то у дијапазону који обухвата ЗАДОВОЉСТВО, РАДОСТ и СРЕЋУ. Анализирани фразеологизми формиран су око компонената, тј. соматизама: *срце*, *јруди*, *лице*, *образ*, *брада*, *бркови*, *руке* и *ухо*. У анализираном корпусу најзаступљенији је соматизам *срце*. Концептуалном анализом постулисане су следеће концептуалне метафоре у семантичком пољу СРЕЋА:

3.1. СРЕЋА ЈЕ ЛАКОЋА

Структурна метафора СРЕЋА ЈЕ ЛАКОЋА постулисана је у немачким и српским фразеологизмима са соматизмом *срце*: нем. *jmdm. ist leicht ums Herz* и срп. *лако је њри срцу неком*, са значењем „бити задовољан, весео, ведар, добро расположен“. У њиховој позадини налазимо слику особе која осећа лакоћу, а због тога, посредно и срећу и задовољство јер је збацила терет са себе (Sadikaj 2010: 106; Мушовић

2002: 20). Лоши догађаји и стања, несрећне околности или туга обично се концептуализују као тежина, терет (Драгићевић 2010: 179), нпр. *тїеретї је [некоме] тїао са срца* у значењу „ослободити се, решити се велике бригае, проблема, тегобе“ стога одбацивање терета као последицу има осећај лакоће, тј. олакшање због чега се срећа и концептуализује као лакоћа.

Соматизам *срце* дефинише се као један од најважнијих органа људског тела чији правилан и несметан рад осигурава здрав живот, али и као центар најважнијих духовних и емотивних осећања (РМС). Метонимијски њиме означавамо човека. Под тежином оно не ради добро и угрожава људску егзистенцију, без тежине оно симболише здравље које доноси срећу и задовољство.

- ...*von Tag zu Tag fühlte sie sich besser. Jetzt war ihr wieder leicht ums Herz – das Leben erschien wieder in einem sonnigen Licht* (Schemann 2011: 344).
- *Sredio sam sve poslove koji su me tištili, i sada mi je lako pri srcu* (Matešić 1982: 632).

Између немачког и српског фразеологизма постоји потпуна еквиваленција на морфосинтаксичком, лексичком и семантичком нивоу.

У српској фразеологији као синонимски фразеологизам користи се још и фразеологизам са елементом *гуша*: *лако је [некоме] тїри гуши* са значењем „бити добре воље, весео, расположен“.

На сличан начин мотивисан је и настанак фразеологизама нем. *leichten Herzens* „sich entschließen etw. zu tun“ и срп. *лака срца* са значењем „одлучити се на нешто, урадити нешто лако, без размишљања о последицама, не жалећи за оним што је одлучено или учињено“ у коме се соматизам *срце* реализује и као предмет одређене тежине. Осећај задовољства и среће јавља се као последица доношења одлуке. Фразеологизам је вероватно антоним фразеологизму из концепта несреће *тїешка срца*, којим се описује особа оптерећан бригом и теретом или особа која нешто нерадо чини.

- *Ich verzichte leichten Herzens auf diese Beförderung, weil ich sowieso vorhabe, mir eine andere Beschäftigung zu suchen.* (Müller 2005: 255)

- *Пођише на њуи ведро расиоложени и лака и радосна срца.* (Мушовић 2002: 20)

3.2. СРЕЋА ЈЕ ТОПЛОТА

Пошто се концептуалне метафоре темеље на телесном искуству могуће је повезати топлоту, због које осећамо физичку пријатност, са позитивним емоцијама. Структурном метафором СРЕЋА ЈЕ ТОПЛОТА концептуализована је емоција среће као извор топлоте (Kövecses 2002: 84–90). Немачки и српски фразеологизми који се базирају на овој метафори представљају потпуне еквиваленте: нем. *jmdm ist warm ums Herz* „jmd ist gerührt/freudig berührt“ и срп. *некоме је шоило око срца* „весео је, радостан, осећа се угодно“. И у овим фразеологизмима соматизам *срце* употребљава се метонимијски за човека.

- *Ach, hier zu Hause ist mir wieder warm ums Herz.* (Schemann 2011: 344)
- *Toplo mi je bilo oko srca na pomisao da ću videti štampano svoje ime koje se samo jednom pojavilo u “Policijskom glasniku”.* (КССЈ)
- *Toplo mi je oko srca kad me Vidić hvali.* (И)

3.3. СРЕЋА ЈЕ СВЕТЛОСТ

Структурна метафора СРЕЋА ЈЕ СВЕТЛОСТ типична је за позитивне емоције јер све што је светло, сјајно и сија обично се перципира као добро и позитивно (*свећла бугућносци, сјајна каријера, сијајши ог среће*), а што је тамно или мрачно перципира се као лоше и негативно (*мућни њослови, мрачне мисли*). Има неколико немачких фразеологизама у којима се срећа концептуализује као сјај лица, то су: *übers/(über das) ganze Gesicht strahlen/grinsen* у значењу „sein ganzes Gesicht drückte die Freude über etwas aus“; *von einem Ohr zum andern strahlen* у значењу „sichtbar lächeln / lachen“ и *über beide Backen strahlen*³ у значењу „besonders auffällig grinsen/vor Freude strahlen“.

3 Постоји и варијанта фразеологизма *über beide Backen strahlen* у нем. говорном језику: *über alle vier Backen strahlen*. Доброволски/Пираинен (2009: 112) сматрају да је модификација фразеологизма настала услед семантичког

- *Als wir unser Geburtstagsgeschenk endlich ausgepackt hatten, strahlte die Uschi über das ganze Gesicht* (Schemann 2011: 261).
- *Der Hanspeter strahlt mal wieder von einem Ohr zum andern* (Schemann 2011: 596).
- *Ich bin sehr zufrieden, ließ der tschechische Trainer Frantisek Lukacovic wissen und strahlte über beide Backen.* (И)

У фразеологизму *übers/(über das) ganze Gesicht strahlen/grinsen* соматизмом *Gesicht* (лице) метонимијски се упућује на човека, као и у друга два фразеологизма у којима се уместо соматизма *лице* појављују соматски изрази са компонентом *Ohr (уво)* и *Backen (образа)* *von einem Ohr zum andern* (од уха до уха) и *über beide Backen* (преко оба образа). Закључујемо да се концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ СВЕТЛОСТ базира, заправо, на метонимијском механизму тј. на слици срећне особе која је насмејана.

Као семантички корелативи (али не и лексички) наведених фразеологизма у српском језику би се могли користити фразеологизми *сијајати од среће*, у коме немамо соматизам, и евентуално, фразеологизми *смејати се од уха до уха* са својим варијантама *имати осмех од уха до уха*, *развући усна од уха до уха* које налазимо у концепту СРЕЋА ЈЕ СМЕХ.

3.4. СРЕЋА ЈЕ СМЕХ

Смех, смејање и осмехивање честе су реакције при доживљају среће, а могу бити пропраћене и неким другим типичним реакцијама, као што су нпр. скакање, викање и сл. Концепти СРЕЋЕ и СМЕХА веома су блиски, стога не чуди то што је метафора СРЕЋА ЈЕ СМЕХ веома заступљена код соматских фразеологизма.

Немачки фразеологизам *jmdm lacht das Herz im Leibe* у значењу „er ist voller Freude, ist überglücklich“ (срце му се смеје у телу) означава особу које је изузетно срећна и осећа велику радост.

амбигвитета једне конституенте која је прво употребљена као игра речи, а потом лексикализована. Наиме, лексема *Backe* са синхроног аспекта има два значења „Wange/образ“ и „Gesäßhälfte/гузови“ (уп. Chen 2007:170) па је тако гледајући уствари могуће да се у фразеолошкоком изразу појаве четири „образа“ метонимијски замењујући читавог човека.

- *Wir haben uns da etwas so Amüsantes ausgedacht, oder, wenn noch nicht ausgedacht, so doch entworfen, daß mir das Herz im Leibe lacht* (Mrazović/Primorac 1981: 413).
- *Das Herz lachte ihr im Leib(e), als sie ihr neues Fahrrad sah. »Jupieee!«, rief sie, »guck mal, Rolf, mein neues Fahrrad!«* (Schemann 2011: 346).

Ауторке Мразовић и Приморац (1981: 413) као српске парцијалне еквиваленте овом фразеологизму наводе фразеологизме са соматизмима *срце* и *брци*: *срце му је заӣрало од радос̄ти* и *смеју му се брци*. Њима бисмо могли да додамо и варијанте *ӣра срце неcome*, *срце му је заӣрало од сре̄ће*, *смеја̄ти/смешка̄ти се ис̄иод брка/ӣод брком*. На лексичком и морфолошком нивоу немачки и српски фразеологизми нису исти и само се делимично поклапају. Слика која је мотивисала њихов настанак није идентична, а разлике у неким примерима исказане су чак и на концептуалном нивоу. Структурна концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ СМЕХ постулисана је у српским фразеологизмима са компонентама *брк/брци* и у немачком фразеологизму са компонентом *срце*, а српски фразеологизми *ӣра срце неcome*, *срце му је заӣрало од сре̄ће/радос̄ти* почивају на концептуалној метафори метонимијског порекла СРЕЋА ЈЕ ИГРА/ПЛЕС (Chen 2007: 167 – 170) што не налазимо у немачким примерима. Типично за све наведене фразеологизме јесте да се соматизми у њима концептуализују као ЖИВО БИЋЕ/ОСОБА (Sadikaj 2010: 80), *срце ӣра*, *брци се смеју*, што указује на њихово метонимијско порекло.

У немачком фразеолошком фонду постоји и фразеологизам *über das ganze Gesicht lachen* са значењем „sein ganzes Gesicht drückte die Freude über etwas aus.“

- *Dieser Junge kann lachen, das ist eine wahre Wonne! Er lacht übers ganze Gesicht – ja, der ganze Kerl ist nur Lachen, wenn er mal anfängt* (Schemann 2011: 260).

За фразеологизам нисмо утврдили еквивалент са саставницом *лице* већ парцијални еквивалент са соматизмом *ухо*: *смеја̄ти се од уха до уха* „широко и весело се смејати, осмехивати због осећања велике радости коју није могуће сакрити“.

Фразеологизам *über das ganze Gesicht lachen* има неколико варијанти у немачком језику које се базирају на концептуалној метафори СРЕЋА ЈЕ СВЕТЛОСТ (*über das ganze Gesicht strahlen, von einem Ohr zum andern strahlen, über beide Backen strahlen*) (уп. одељак СРЕЋА ЈЕ СВЕТЛОСТ). У корпусу српског језика утврђен је и парцијални семантички еквивалент – фразеологизам *(на)смејати се од (све) срца* у значењу „насмејати се, смејати се искрено/до миле воље“.

- *Он се од све срца смејао њеној узнемирености... (И)*

3.5. СРЕЋА ЈЕ УСПЕХ

Између среће и успеха постоји каузалан однос: фразеологизми *eine glückliche Hand haben* (bei/in etw.) и *бити срећне (срећне) руке* у [нечему] „имати успеха, имати среће“ су парцијални еквиваленти са разликама израженим на лексичком и морфосинтаксичком нивоу (нем. имати сретну руку : срп. бити сретне руке).

- *Ja, ich sehe es selber ein, bei der Auswahl unseres diesjährigen Ferienortes hatte ich keine sehr glückliche Hand. Dieser Rummel hier läßt einen nicht zur Ruhe kommen, und teuer ist es noch obendrein. (Schemann 2011: 307).*
- *Zanimljivo je da je srećne ruke bila naša 59-godišnja Nišlijska, Stana Pavlović koja je i prošle godine „izvukla“ dukat. (И)*

Фразеологизми су настали метонимијом, ако узмемо у обзир да човек већину ствари ради руком. Међутим, тиме што уводимо атрибут среће како бисмо описали руку, постаје мало комплексније, јер имамо срећу уколико нам нека физичка радња (коју вршимо руком) успе. Дакле, наша срећа се трансферира на руку, а пошто рука не може бити буквално срећна (особе могу бити срећне), долази до метафоризације и то тако што је рука (макар делимично) персонифицирана, тј. постаје засебан ентитет. Фигуративно значење може се искористити и за радње које не вршимо руком, нпр. можемо бити *срећне руке* и тако што успешно наговоримо некога да нам изађе у сусрет. Руке у том случају нисмо користили. Дакле, онда више не може бити речи само о метонимији јер се значење толико генерализује да се више не налази

у првобитном фрејму тако да се ту може постулисати и структурна концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ УСПЕХ.

3.6. СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ

Оријентационе концептуалне метафоре настају на основу просторних односа, при чему су изворни домени различите релације попут горе/ доле, унутра/споља, напред/назад и сл. и већина се сматра универзалним. Позитивне емоције углавном се концептуализују метафором ЕМОЦИЈА ЈЕ ГОРЕ. Метафора СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ утемељена је у нашем искуству, на основу кога усправан положај тела повезујемо са позитивним емоцијама нпр. када смо срећни ходамо високо уздигнуте главе. У нашем корпусу утврдили смо неколико фразеологизама који почивају на овој метафори.

За немачки фразеологизам *jmds Herz schlägt höher* „jmd. ist erwartungsvoll, voll freudiger Erregung“ Мразовић/Приморац (1981: 413) наводе као парцијални еквивалент *срце му куца јаче* у значењу „бити весео, радостан, срећан“.

- *Als sie in der Zeitung las, daß ihr Sohn auch an dem Wettbewerb teilnehmen würde, schlug ihr Herz höher.* (Schemann 2011: 347).
- *Правничково срце сваком донацијом куца јаче* (И).

Разлике су испољене на лексичком и на концептуалном плану. У немачком примеру срећа је концептуализована оријентационом метафором СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ. Под налетом јаких емоција пропратна физиолошка реакција је интензивно куцање срца које доживљавалац осећа као да је високо у грлу, односно, горе. Српски фразеологизам се базира на структурној метафори СРЕЋА ЈЕ ИНТЕНЗИТЕТ. У оба језика срце се поима као МЕХАНИЗАМ КОЈИ КУЦА. И ове метафоре се заснивају на метонимијском транспоновању у којем емоцију замењујемо физиолошком реакцијом.

Фразеологизам *jemandem geht das Herz auf* „jemand kommt in eine feierliche Stimmung; jemand bekommt das gute Gefühl, einem besonderen Ereignis beizuwohnen“ базира се, такође, на концептуалној метафори СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ, али уочили смо и структурну концептуалну метафору СРЕЋА ЈЕ РАСТ, због тог што се у његовој мотивационој бази налазе две слике изазва-

не полисемијом глагола *aufgehen* који означава кретање од ниже поцизије ка вишој нпр. излазак сунца али и раст биљке (Chen 2007: 172-173).

У фразеолошком речнику Мразовић/Приморац (1981: 413) као еквиваленти понуђени су фразеологизми разговорног стила *срце се шиоји*, *шири од милине* са значењем „право блаженство, радост, срећа“

- *Das Herz ging ihnen auf, wenn sie ihn anschauten mit seinem Birnenschädel ...* (Мразовић/Приморац 1981: 413)
- ... *Kaga се насмеје шим звонким, искреним смехом, моје срце се шиоји.* (И)
- *Kag је срце у човеку право оно јори од речи Госјодње, и шиоји се од милине и шири се од љубави.* (И)

У српским фразеологизмима соматизам срце је концептуализован као ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ ТОПИ и ПОСУДА КОЈИ СЕ ШИРИ, на основу чега су постулисане структурна концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ ТОПЛОТА и онтолошка концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ФЛУИД У ПОСУДИ.

Матешки у свом фразеолошком речнику (1982: 634) наводи и фразеологизам *расије срце некоме* са значењем „осећати велику радост/велико задовољство“ у коме се емоција, као и у немачком, концептуализује као РАСТ, а срце као ЖИВО БИЋЕ/БИЉКА.

- *А нама чистио расије срце од милине.* (И)

Настанак наредног фразеологизма мотивисан је сликом радосне и срећне особе која има осећај да су јој груди „живе“ (уп. Мушовић 2002: 21-20). Соматизам је метафорички изражен као ЖИВО БИЋЕ (Sadikaj 2010: 80), што указује на метонимијско порекло метафоре: нем. *jmdm hüpfte das Herz (vor Freude)* ‚jemand ’freut sich; jemand ist glücklich’ и срп. *скочило је срце некоме (од радосији)* у значењу „задршће коме срце од наглог узбуђења, радости“.

- *Das Herz hüpfte ihr vor Freude, als sie hörte, daß sie auf der Kunstakademie zugelassen war!* (Schemann 2011: 346)
- *Srce mi skoči u grudima potajno.* (Matešić 1982: 635)

Фразеологизми су потпуни еквиваленти, а емоција је изражена укрштеним метафорама: структурном појмовном метафором СРЕЋА ЈЕ СКОК (Chen 2007: 172-173) и оријентационом метафором СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ (Sadikaj 2010: 110; Lakoff/Johnson 2007: 22-31).

3.7. СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ФЛУИД У ПОСУДИ

Онтолошка метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА произилази из генеричке метафоре ЕМОЦИЈЕ СУ МАТЕРИЈА / МАТЕРИЈА У САДРЖАТЕЉУ и ЕМОЦИЈЕ СУ ТЕЧНОСТ/ФЛУИД (Klikovac 2000: 44, 192, 356; Kövecses 2010: 98). Метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА обично је повезана са метафором ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ. За фразеологизам *das Herz im (Leibe) will jmdm/einem zerspringen* (vor Freude/Leid) појављује се парцијални семантички еквивалент *йуно је срце некоме* „бити задовољан, обрадовати се“.

- *Als er sah, daß er von allen Bewerbern als einziger angenommen wurde, wollte ihm das Herz im Leibe zerspringen.* (Schemann 2011: 346)
- *Meni je puno srce kad ih pogledam.* (Matešić 1982: 634)

Милана Радић-Дугоњић (Ристић/Дугоњић 1999: 208) сматра да се у српском концепту *срца* издваја архетип ‘затворени простор’ са јасно истакнутим димензијама, што имплицира и јаче истакнуту локализованост нпр. *йуно ми је срце*.

У оба фразеологизма соматизам се налази се у изворном домену као ПОСУДА/САДРЖАТЕЉ, а на концептуалном плану постулисале су следеће онтолошке метафоре, односно метафоре омеђеног простора: у немачком језику СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ТЕЧНОСТ У ПУНОЈ ПОСУДИ КОЈА ПРЕТИ ДА УНИШТИ ПОСУДУ ПУЦАЊЕМ и у српском СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ТЕЧНОСТ У ПУНОЈ ПОСУДИ .

Онтолошка концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ФЛУИД У ПОСУДИ послужила је као оквир за настанак фразеологизма који представљају потпуне еквиваленте: нем. *jdm. schwillt die Brust vor Freude/Stolz* и срп. *йруги се нагимају некоме од рагосѝи/йоноса*⁴. У овом фразеологизму преплићу се концепти поноса и среће.

4 Фразеологизам није забележен у фразеолошким речницима, али је уврштен у корпус јер смо пронашли примере његове употребе, како у разговорном, тако и у књижевном стилу.

Надимање груди карактеристична је слика особе која истовремено осећа понос и услед тога срећу. Соматизам *īруди* је концептуализован као ПОСУДА КОЈА СЕ ПУНИ/ШИРИ.

- *Als er hörte, daß sein Sohn den ersten Preis im Klavierwettbewerb für Jugendliche gemacht hatte, schwoll ihm die Brust.* (Schemann 2011: 106)
- *Гроф осеїи како му се īруди надимају и како му срце расїе; он рашири руке и Хајдеја се баџи вриснувши у њеїов заїрљај.* (КССЈ)

3.8. GEST СТОЈИ ЗА ЕМОЦИЈУ/СРЕЋУ

3.8.1. РЕФЛЕКТОРНИ GEST СТОЈИ ЗА ЕМОЦИЈУ/СРЕЋУ

Неки гестови су веома често рефлексне пропратне реакције различитих емоционалних стања па тако и среће. Задовољна особа која се радује и нада неком успеху трља руке, глади или се хвата за браду. С обзиром на то да су и слика и фигуративно значење део истог фрејма постулисана је појмовна метонимија на следећи начин: РЕФЛЕКТОРНИ GEST СТОЈИ ЗА ЕМОЦИЈУ/СРЕЋУ.

Концепт среће и успеха огледа се и у фразеологизмима који су настали „семантичком транспозицијом базне синтагме којом се описује гест“ (Ristić 2013: 371). Они су мотивисаним рефлекторним гестом: нем. *sich (vor Vergnügen/zufrieden/...) die Hände reiben* и срп. *īрљаїи руке* са значењем „бити задовољан, радовати се и надати успеху“.

- *„Den haben wir aber drangekriegt!“, rief er aus und rieb sich vor Freude die Hände.* (Schemann 2011: 315)
- *I tako, dok jedni nakon 50 provedenih godina pod istim krovom svoju kuću s tugom u srcu napuštaju, drugi trljaju ruke...* (Matešić 1982: 590).

На морфосинтаксичком нивоу утврђена је само морфолошка разлика: немачки глагол је рефлексивно употребљен.

Наредни парцијални еквиваленти показују незнатну контрастивну разлику само на морфолошком нивоу (рефлексивни глагол у

немачком): нем. *sich (zufrieden, genüßlich) den Bart streichen* и срп. *глади́ти /шрља́ти браду*.

- „Tja“, sagte er, indem er sich voller Zufriedenheit durch den Bart strich... (Schemann 2011: 315).
- Пуџин шрља браду: руска војска може на Зајаг. (И)

У српском језику постоје и фразеологизми *ухваји́ти се за браду* и *пуна шака браде*⁵ који у основи имају заједничку слику, а утемељени су на рефлекторном гесту којим се изражава задовољство⁶.

Концепти СМЕХА и СРЕЋЕ здружени су и у наредним фразеологизмима који су настали метонимијским транспоновањем нефразеолошке синтагме којом се номинира рефлекторни гест. Истовремено је постулисана и концептуална метафора СРЕЋА ЈЕ СМЕХ. Фразеологизам *sich vor Lachen den Bauch halten*⁷, са значењем „laut lachen“ (хватати се/ухватити/држати се за стомак од смеха), типичан је за разговорни стил.

- *Nachdem er den fünften Whisky intus hatte, wurde er umwerfend komisch und erzählte die drolligsten Witze. Wir haben uns den Bauch gehalten vor Lachen* (Schemann 2011: 60).

5 Порекло фразеологизма објашњава се и народном изреком: *колико на бради глака, толико њара*. Да би имао успешан дан трговац првим новцем од дневног пазара протрља браду (Мушовић 2002: 22). Фразеологизам се може повезати и са задовољством због родне године и богате жетве, па се објашњава словенским обичајем да се приликом жетве сноп непорезаног класја веже и оставља на њиви до краја жетве као заштита од зла, а у част богу Велесу, заштитнику ратара (тзв. везивање Велесове браде) (Hrnjak 2005: 36).

6 Шипка (2001:51) описује процес настанка ова два фразеологизма на следећи начин: „Пошто гест којим је мотивиран фразем гладити браду подразумева хватање и (глађење) браде (пуном шаком), из тога се могао развити фразем пуна шака браде, који је по синтаксичкој структури, у ствари, реченица са изостављеном копулом је: пуна (је) шака браде. Процес настанка тога фразема текао је, дакле, овако: 1) глађење браде шаком као гест којим се изражава задовољство (мотивација) → 2) нефразеолошка синтагма, па потом фразем гладити браду (пуном шаком) - „радовати се, уживати, бити задовољан“, одатле →3) пуна је шака браде- „бити потпуно задовољан“ и на крају сажето →4) пуна шака браде – „велика срећа, корист, добит; потпуно задовољство“. Оваквом значењу тога фразема доприноси, свакако, и атрибут пун, који сугерише потпуност (среће или задовољства).“

7 Варијанта овог фразеологизма гласи *sich vor Lachen die Seiten halten*.

Мразовић/Приморац (1981: 102), као еквивалент овом немачком фразеологизму, наводе следеће српске фразеологизме: *ћресћи се, ћревијаћи се од смеха* у којима нема соматизама, али у фразеолошким речницима је потврђен фразеологизам који сматрамо потпуним еквивалентом, а то је *ухваћићи се / хваћићи се / гржаћи се за сћомак од смеха* „јачко и дуго се смејати“ (Matešić 1982: 649, Оташевић 2012: 537).

- *Knjiga je (u prevodu Dragane Kojčić, izdavač: Ćarobna knjiga) na trenutke toliko duhovita, da se Ćovek uhvati za stomak od smeha.* (И)
- *Na друштвеним мрежача освануо је видео снимак од кога ћете се држати за stomak од smeha.* (И)

Особа која се потајно радује или ликује држи отворену шаку или песницу испред уста, тј. браде како би сакрила постојећу емоцију. Ова слика представља мотивациону базу немачког фразеологизма *sich ins Fäustchen lachen*⁸ „heimlich grinsen, heimlich schadenfroh sein“.

- *Ich habe die ganze Arbeit gehabt und er streicht den Gewinn ein! Klar, daβ er sich ins Fäustchen lacht.* (Schemann 2011: 184)

Српски парцијални семантички еквивалент овом фразеологизму је *смејачи се себи у брагу* „смејати се потајно, тј. потајно се радовати нечему или некоме“. Семантички талог ових фразеологизама утемељен је на сличној мотивационој слици. Контрастивном анализом утврђена је парцијална еквивалентност са лексичког становишта: у немачком језику се појављује деминутивни облик соматизма *ћесница* – *Fäustchen*, а у српском језику имамо соматизам *брага*.

- *... сћајао је са сћране и слушао инћересанћан дијалој, и смејао се, некако себи у брагу.* (И)

3.8.2. КОМУНИКАТИВНИ ГЕСТ СТОЈИ ЗА ЕМОЦИЈУ/СРЕЋУ

Фразеологизми нем. *jmdn mit offenen Armen aufnehmen/empfangen* и срп. *ћрихваћићи некоја раширених руку* „с радошћу, пријатељски

8 По Милеру (2005: 125) фразеологизам датира још од Лутеровог доба.

прихватити некога“ почивају на комуникативном гесту. Ширимо руке кад желимо некога да загрлимо, а то је знак љубави, пријатељства или добродошлице. То је почетак сценарија у којем примамо госта у нашу кућу и у којем смо добри домаћини. Дакле, ту се крије ланчана метонимија чији је први елемент ПОЧЕТАК СЦЕНАРИЈА (емблематични гест) ЗА ЦЕО СЦЕНАРИО (примити госта), а затим СЦЕНАРИО ЗА ОСОБИНУ (бити добар домаћин). Емоције се изражавају на сличан начин, кроз телесну блискост: добродошлица, наклоност, симпатија, љубав и срећа, односно задовољство.

- *Da war es ein Segen, daß uns Onkel Herbert und Tante Berti mit offenen Armen aufnahmen, als wir kamen und fragten, ob wir für einige Zeit bei ihnen bleiben könnten* (Schemann 2011: 33).
- *Sarajevo Vas očekuje raširenih ruku i širokog srca.* (Weinberger 2012: 255)

4. Закључак

У раду се разматрала концептуализација среће у немачким и српским соматским фразеологизмима. Циљеви рада су били откривање концептуалних механизма који се налазе у основи оваквих израза те утврђивање сличности и разлика које ова два језика у том погледу показују. Анализирани корпус је ексцерпиран из одговарајућих фразеолошких речника (семасиолошких и ономасиолошких). За концептуализацију среће постулисана су структурне концептуалне метафоре, у којима се СРЕЋА концептуализује као ЛАКОЋА, ТОПЛОТА, СВЕТЛОСТ, СМЕХ, РАСТ и УСПЕХ у оба језика, а у српском и као ИГРА/ПЛЕС и ИНТЕНЗИТЕТ. Оријентациона метафора СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ постулисана је и у немачком и српском језику. Онтолошка метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА/ФЛУИД У ПУНОЈ ПОСУДИ присутна је у оба језика, док је само у српском срећа концептуализована као МАТЕРИЈА/ТЕЧНОСТ У ПУНОЈ ПОСУДИ КОЈА ПРЕТИ ДА УНИШТИ ПОСУДУ ПУЦАЊЕМ. Показало се да се настанак фразеологизама не може у потпуности објаснити чистом метонимијом или метафором које се често стапају и делују удружено (РЕФЛЕКТОРНИ ГЕСТ СТОЈИ ЗА ЕМОЦИЈУ/СРЕЋУ и СРЕЋА ЈЕ СМЕХ). Контрастивном анализом утврђене су три групе фразеологизама: фразеологизми са потпуном

еквивалентношћу, фразеологизми са нултом еквивалентношћу и фразеологизми са парцијалном еквивалентношћу који су и најзаступљенија група у раду. Анализа је показала да немачки и српски фразеологизми утемељени на метафоричким и метонимијским пресликавањима указују на одређене сличности у наивној слици света, иако постоје и незнатне културолошки условљене разлике, што потврђује наша очекивања и иде у прилог тези о универзалности концептуалне метафоре. Рад је настао и с циљем да допринесе контрастивној фразеологији и представља полазиште за даља немачко – српска истраживања.

Литература

- Драгићевић, Р. (2007). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мршевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синџириме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Мушовић, А. (2002). *Семајске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синџаксичка функција*. Косовска Митровица.
- Раздобудко-Човић, Л. (2003). *Семантика и прајмајтика семајизама у српском и руском језику*. Београд: Ведес.
- Ристић, С., Радић-Дугоњић, М. (1999). *Реч, смисао, сазнање (сјудија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Шипка, М. (2001). Фраземи гестовно-мимичког порекла. *Јужнословенски филолој*. LVII, 41-52.
- Burger, H., Buhofner, A. et al. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- Chen, L. (2007). *Bilder menschlicher Emotionen in deutschen und chinesischen Phrasemen*. Phraseologie und Parämiologie. Band 22.
- Goossens, L. (1990). „Metaphonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Figurative Expressions for Linguistic Action“. *Cognitive Linguistics* Volume 1, Issue 3, 323–342.
- Dobrovolskij, D. (1995). *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Dobrovolskij, D. (1997). *Idiome im mentalen Lexikon*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Dobrovolskij, D., Piirainen, E. (2009). *Zur Theorie der Phraseologie, kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Hrnjak, A. (2005). Geste i mimika kao izvori frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije). *Filologija* 44. 29–50.

- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kövecses, Z., Szabo, P. (1997). „Idioms: A View from Cognitive Semantics”. *Applied Linguistics* 17 (3), 326–355.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor and emotion: language, culture and body in human feeling*. Cambridge.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2007). *Leben in Metaphern. Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Übersetzung der deutschen Ausgabe von Astrid Hildebrand. Fünfte Auflage. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme-Verlag.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor“. In A. Ortony (ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202–252.
- Ristić, G. (2013). Frazeologizmi gestovno-mimičke motivacije za izražavanje emocija u nemačkom i srpskom jeziku. *Zbornik radova sa Šestog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma Susret Kultura*. 369-378.
- Sadikaj, S. (2010). *Metaphorische Konzepte in somatischen Phraseologismen des Deutschen und Albanischen*.
- Eine kontrastive Untersuchung anhand von Herz- und Hand-Somatismen. WespA. Würzburger elektronischen sprachwissenschaftlichen Arbeiten Nr. 9, <http://www.spr.germanistik.uni-wuerzburg.de/wespa>

Извори

- Витас, Д. и сарадници (2012). *Елекџронски коруџс срџскоџ језика*: <http://www.korpus.matf.gb.ac.yu> (KCCJ).
- Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник срџскоџ језика*. Нови Сад: Прометеј.
- РМС: *Речник срџскохрватскоџа књижевноџ језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ (2011).: *Речник срџскоџа језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Duden (2012).: *Duden Redensarten* Mannheim, Zürich: Dudenverlag.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matešić, J. (1982). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Mrazović, P. i Primorac, R. (1981). *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Narodna knjiga.

- Müller, K. (2005). *Lexikon der Redensarten, Herkunft und Bedeutung deutscher Redewendungen*. München: Basserman Verlag.
- Röhrich, L. (1991–1992). *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Band 1, 2, 3. Freiburg im Breisgau: Herder Verlag.
- Weinberger, H. (2012). *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch, angeordnet nach semantischen Gruppen* Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Wien.
- Schemann, H. (1991). *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung. xxxvi.

Gordana M. Ristić
Dušanka S. Vujović

KONZEPTUALISIERUNG VOM GLÜCK IN DEUTSCHEN UND SERBISCHEN SOMATISCHEN PHRASEOLOGISMEN

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wurde die Konzeptualisierung vom Glück in deutschen und serbischen somatischen Phraseologismen thematisiert. Das Untersuchungskorpus besteht aus deutschen und serbischen Somatismen, die aus entsprechenden phraseologischen Wörterbüchern exzerpiert wurden. Als die theoretische Grundlage wird die kognitive Metapherntheorie von Lakoff/Johnson angesehen. Bei der Versprachlichung der Emotionen spielen Phraseologismen und Metaphern eine besondere Rolle. Den untersuchten Glück – Somatismen liegen folgende konzeptuelle Metaphern zugrunde: GLÜCK IST LEICHTIGKEIT/ WÄRME / LICHT / LACHEN / TANZEN / HÜPFEN / AUFGEHEN / INTENSITÄT / OBEN / FLÜSSIGKEIT IM GEFÄSS / FLÜSSIGKEIT IM GEFÄSS, DIE ZU PLATZEN DROHT und Metonymie DIE EMBLEMATISCHE GESTE STEHT FÜR DIE EMOTION.

Die Ergebnisse der kontrastiven Analyse sind die Voll-, Null- und Teiläquivalenz (mit lexikalischen, morphologischen, morphosyntaktischen und semantischen Unterschieden).

Die konzeptuelle Analyse hat ergeben, dass die Emotion Glück in beiden Sprachen sehr ähnlich dargestellt wird. Der hohe Grad an Übereinstimmung mag wohl aus dem universellen Charakter der dargestellten Metaphern resultieren.

Schlüsselwörter: Phraseologismus, Somatismus, kontrastive und konzeptuelle Analyse, Äquivalenz, konzeptuelle Metapher und Metonymie.